

OSAMOSVAJANJE IN POVEZOVANJE V
EVROPSKEM PROSTORU

Pred nami je uredniški volumen s prispevki sedmih avtorjev Jana Makaroviča, Pavleta Gantarja, Marjana Hočevarja, Draga Kosa, Ide Hojnik-Zupanc, Franca Trčka in avtorja - urednika Zdravka Mlinarja; petnajst besedil je razporejenih v sedem tematskih celot in uvodnik. Zbornik nas seznanja le z nekaterimi rezultati iz temeljne raziskave "Avtonomija in povezovanje v prostoru", ki je potekala v Centru za prostorsko sociologijo na Fakulteti za družbene vede in je bila zaključena decembra leta 1995.

Urednik Zdravko Mlinar je prispeval daljši vsebinski Uvod, v katerem razlaga temeljni pojmovno-teoretski okvir. Njegovo vsebino lahko implicitno razberemo iz naslova kot "enotnost nasprotij" dolgoročnih procesov osamosvajanja in povezovanja v prostoru (s.1). Avtor ta "družbeni kontekst" ilustrira s primerom Slovenije in identificira tri medsebojno odvisne in skoraj sočasne spremembe: osamosvojitve slovenskega "naroda" z lastno državo; spremembo političnega sistema in proces demokratizacijeter vključevanje Slovenije v "novo Evropo" (prim. š. 1-2). Te dogodke pa razlaga znotraj znatno širšega teoretskega zajema, kot kvalitativno različne faze procesa, enotnega v svojih nasprotjih: "enotnost nasprotij" kot jedro večravske razvojne dinamike v prostoru je po Mlinarjevi oceni temelj za skupno razumevanje besedil več avtorjev tega volumna (s. 1,3). Uvod zaključuje s kratkim opisom vseh prispevkov.

Pojmovno-teoretski okvir je zastavljen nadvse ambiciozno: odkrivanje dolgoročnih regularnosti z vidika družbeno-prostorskega razvoja v nepreglednem množtvu različnih sprememb (s. 1.) avtor razgrinja hkrati kot sociološki odziv na določene dileme in omejitve glede strategije nadaljnjega družbenega razvoja in kot odziv na "state of the art" v današnjem družboslovju (s. 2). Skozi navedbe številnih teoretskih in konkretnih empiričnih dilem, je poleg izjemnega eruditskega in podatkovnega zajema videti tudi avtorjevo nenehno preokupacijo, vztrajanje v kompleksnosti. Vendar pa lahko prav to vztrajanje bralca zmede in na prvi pogled deluje kot kompilacija raznoterih evidenc in presoj.

Urednik in avtor šestih prispevkov se v *Uvodu* eksplicitno zavezuje naslednjim paradigmatiskim pozicijam: "Ta vprašanja /razmerij med integracijo in dezintegracijo; stopnje in načina povezanosti, specifičnih načinov povezovanja skozi čas itd./, sicer pojasnjujemo evolucionistično, torej z razkrivanjem "sistematičnega odstopanja od naključnosti" v času. Vendar pa nas poznavanje dejanske kompleksnosti teh sprememb hkrati opozarja, da pri tem ne gre za nikakršno (uni-)linearnost v razvoju in da splošni model ne more nadomestiti analize konkretnih razmer, ki kažejo številna odstopanja in celo nasprotno trende" (s. 3). Hkrati Mlinar

* Duška Knežević Hočevar, nova raziskovalka v Centru za antropološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

svari pred zapadanjem v poenostavitve. - Taka ali podobna teoretična pozicija je značilna za več velikih imen v družboslovju, ki se ukvarjajo s problematikami procesov globalizacije. Ocena velja predvsem za večino zastopnikov t.i. sistemske teorije v družboslovju, med katerimi je najpogosteje omenjano ime Niklasa Luhmanna.

Posebno zanimiva je Mlinarjeva nocija o razvojni dinamiki oziroma o "preseganju naključnosti skozi čas" za socialne antropologe, ki jim je problematika iz več razlogov tako rekoč obvezna; najprej zaradi t.i. heterološke evidence (kjer je vse do poststrukturalizma prevladovalo naziranje o "statičnosti" neevropskih družb), zatem pa tudi zaradi dejstva, da se je moderna disciplina v debatah o socialni evolutivnosti sploh vzpostavila. To splošno opombo iz disciplinarne zgodovine navajamo kot uvod k pripombam socialnega antropologa Ulfa Hannerza¹, ki se med drugim ukvarja s problemom, kako lahko socialna antropologija kot disciplina kredibilno prispeva k razumevanju sodobnih globalnih ali transnacionalnih kulturnih procesov. Hannerz razlaga, zakaj se je antropologija tako "dolgo upirala" vsakršnemu makroantropološkemu "vidiku": "Koncept globalne ekumene ... navezuje del sedanjih razmišljanj na neko antropološko raziskovalno tradicijo. Čeprav minorna, je kontrastna temeljnemu naziranju o globalnem mozaiku, ki je temelj velikemu delu antropologije in ki nam je dolgo omogočal nekakšno zanemarjanje potrebe po razvijanju makroantropologije. Končno lahko postane alternativa konceptu 'svetovnega sistema', ki je kljub svoji privlačnosti že preveč obtežen z odvečno teoretsko in ideološko prtljago, kakršne si najbrž ne želimo več prenašati - skupaj z nekoliko omejenim razumevanjem kulture" (Hannerz, v Kuper 1992:37-38). - Hannerz s tem v zvezi utemeljuje vpeljavo in uporabo koncepta omrežja kot še posebej relevantnega za antropološko imaginiranje tovrstnih problematik, vendar zlasti v iskanju načinov, kako se ukvarjati z *large-scale* strukturo: gre za problem oblikovanja makroantropološke perspektive kot vhoda v preučevanje globalnih procesov. Pri tem antropologom svetuje, naj se raje "...obnašajo kot lisice, ne pa kot ježi", t.j., naj prej razkrivajo mnoge morda delne in komplementarne pristope kot pa upajo, da bodo našli nekakšno veliko rešitev" (prim. š. 36-37). V luči navedenih Hannerzovih opozoril je mogoče tem bolj ceniti Mlinarjevo kompleksno in previdno rabo koncepta "razvojne dinamike", še zlasti, ker tudi sam opozarja na pomembnost analize konkretnih situacij in procesov (prim. 1, 3).

Če še za trenutek vztrajamo v opciji socialne antropologije, naj takoj rečemo, da bralca utegne motiti mestoma preveč samoumevna raba nekaterih terminov in sintagem, npr. identiteta ("identiteta teritorialnih kultur"; s. 320) ali kultura ("kulture sosednjih narodov"; s. 324). Čeravno je pomen takih terminov in sintagem kontekstualno pojasnjen (prim. s. 321), moti prelahkotna raba in mestoma ne-reflektirana analitska nivelizacija te terminologije.

Če pa v nadaljevanju soočimo urednikov opis posameznih prispevkov z lastnimi vtisi, se velja najprej zaustaviti pri Trčkovem tekstu z naslovom *Virtualne skup-*

¹ Hannerz, Ulf. 1992. *The global ecumene as a network of networks*. V: Kuper, Adam (ur.). *Conceptualizing Society*. London in New York: Routledge, š. 34 - 56.

nosti: *onkraj teritorialnih meja*. Avtor razpravlja o radikalnem prelomu, ki naj bi ga proizvedla raba "nove informacijsko-komunikacijske tehnologije v primerjavi z dosedanji", ki jih okarakterizira kot "formalno-institucionalne, hierarhične in večstopenjske oblike komuniciranja" (s. 341). Trček spremembe večinoma identificira in utemeljuje na osnovi podatkov o računalniško podprtem komuniciranju pri povezovanju znanstvenikov kot skupini uporabnikov. V teku analize pa obravnavo večkrat širi na še druge skupine; kot posebno odliko prispevka lahko navedemo njegov sestop iz izključno "znanstvene sfere" in problematiziranje dostopnosti mreže za širše sloje prebivalstva; in njegovo razpravo o, metaforično rečeno, "omreženosti posameznika" v smislu, da "povečevanje dostopnosti ne pomeni le povečevanje naše dostopnosti do drugih (Ö), ampak hkrati tudi večjo dostopnost drugih do nas" (prim. s. 349). Gre torej za dva pomembna momenta: razpravo o elitizmu "omreženosti" in o spremenjenih ali spreminjajočih se okvirih posameznikove "zasebnosti", zlasti s strani oblasti.

Z vidika razkrivanja "globalnih vdorov" v nacionalni prostor kaže izpostaviti Mlinarjev in Trčkov skupni prispevek *Teritorialne kulture in globalni vplivi*. V testiranju je bila vzeta pogosto izrekana bojazen iz razprav o procesu globalizacije, ki jo opisuje sintagma o "kulturnem imperializmu". V tem pogledu je analiza podatkov izbranih področij t.i. "kulturnega" delovanja (film, glasba, televizijski program itd.) presenetljiva, saj govori prej v prid ugotovitvi, da je "ameriški kulturni imperializem" nadomestila kulturna prevlada velikih nadnacionalk "brez državljanstva" (prim. 338). V celem gre za dokaj standardno globalizacijsko-individuacijsko temo, ki jo avtorja korektno izpeljujeta.

Ida Hojnik-Zupanc je avtorica prispevka *Nova tehnologija ter avtonomija in povezovanje starih ljudi* - in ustrezno vsebini besedila bi lahko takoj dodali še - drugih mobilnostno omejenih ljudi. Avtorica kot t.i. omrežna povezovanja identificira možno preseganje njihove gibalne omejenosti in s tem v zvezi mnogotere "odvisnosti", ki omogočajo takim ljudem širjenje samostojne "gibljivosti" v smislu večjih možnosti vključevanja v prostor in s tem manjšanje "odvisnosti". Vendar se ji kažejo tudi določene omejitve takega preseganja situacij odvisnosti, predvsem v dostopnosti do tehničnih pripomočkov in v ta namen prepotrebni pomagal (s. 293). Pohvaliti je treba zlasti izbor tematike, v Sloveniji je namreč že za povprečnega sprehajalca v primerjavi z zahodno tujino namreč očitno, da se invalide pri nas slabo opremlja za čim bolj normalizirano in v javnosti prisotno življenje.

Drago Kos skuša v besedilu *Globalizacija "netrajnostne" potrošnje* uravnotežiti, kot sam pravi, optimistične progresivistične vidike globalizacije potrošnje s kritičnejšimi pogledi, ki potrošniški ekspanzionizem soočajo z zaostrovanjem okoljskih in upravljaljskih problemov v t.i. družbah visoke moderne (prim. s. 252). Problematizirana je začetna "očaranost" (š. 257-258; vzhoda z zahodom) in vedno večja "odčaranost" (s. 274; prav tako vzhoda z zahodom) v t.i. "tranzicijskih družbah", torej pojemanje "demonstracijskega učinka" (s. 259) tistega, čemur je Braco Rotar rekel "ekonomska ideologija" (1997: 34)². Prav slednje se nemara kot posebej zanimivo kaže v popularnih debatah o "pridruževanju Evropi", saj razkri-

² Rotar, Braco. 1997. *Znanost in občinstvo*. Delo, Sobotna priloga, 1. 2. 1997, s. 34.

va mnoge nasprotujoče si vidike odnosa (in ideacije o njem) Vzhod-Zahod. V celoti odličen tekst.

Medtem ko se tekst Pavleta Gantarja *Mesta v omrežjih nadnacionalnih povezav* kaže kot teoretski vhod v problematiko vključevanja mest (regij) v omrežja nadnacionalnih povezav, te nastavke koristno dopolni in konkretno izrabljuje Marjan Hočevar v dveh prispevkih: *Od hierarhije k omrežjem nadnacionalnih medurbanih povezav in Pregled in analiza nekaterih oblik nadnacionalnega povezovanja mesta Ljubljane*. V prvem prispevku avtor s pomočjo analize mehanizmov delovanja prostorskih kot tudi neprostorskih omrežij analizira, koliko je spoznavno sploščanje evropske medurbane hierarhije. Značilna in aktualna je ugotovitev razpravljanj o premiku nekdanjih evropskih urbanih jeder: (današnja) jedra so se premaknila na (nekdanja) obrobja in (nekdanja) obrobja v (današnja) jedra (prim. s. 167). - Odlika drugega besedila je empirično (analiza nestandariziranih intervjujev in nekaterih dokumentov) podprto razpravljanje o medmestnih povezavah Ljubljane z mesti in nadnacionalnimi organizacijami mest skozi dve obdobji, pred in po letu 1985. Bralca utegne še posebej zanimati geografska razpršenost, intenzivnost in tipi povezav Ljubljane z drugimi mesti. Tako avtor ugotavlja širjenje stikov Ljubljane predvsem z glavnimi mesti za prva leta po osamosvojitvi Slovenije, kar tudi ustrezno interpretira.

Posebno poglavje za kritično oceno predstavlja drugi Makarovičev tekst z naslovom *Slovenska ustvarjalnost kot odgovor na evropski izžit*, ki je po avtorjevi presoji aplikacija prvega. Medtem ko predstavlja prvi tekst, *Od avtarkije k avtonomiji, od homogenosti k enkratnosti* prav gotovo študijsko zanimiv prikaz množic in omrežij kot teoretsko-metodoloških izhodišč raziskovanja procesov osamosvajanja in povezovanja v prostoru, pri čemer je za avtorja za bolj kredibilno razumevanje dialektične soodvisnosti obeh potrebna še vpeljava teorije odprtih sistemov, pa ob branju drugega teksta kljub avtorjevemu podatkovno bogatem načinu pripovedovanja ne moremo mimo nekaterih njegovih izpeljav. Eden temeljnih pomislekov se nanaša na avtorjevo implicitno in eksplicitno razumevanje slovenstva kot kontinuitete (npr. vztrajne rabe historičnega "mi": Slovenci smo imeli namreč v Trubarjevem času...", s. 241), ki jo je mogoče slediti tako rekoč v pravadnino, ta pa je razgrnjena na način klasičnega narodnostnega mitologa (npr. "prvotno se človeška skupnost v etničnem smislu konstituira kot pleme", s. 211; "plemena se razlikujejo od ljudstev v tem, da stoje vsako zase", s. 212; "kulture teh etnosov /barbarskih/ so bile popolnoma drugačne od rimske. Ne samo, da so izhajale iz popolnoma drugačnih vrednot, temveč so bile v marsikaterem oziru tudi neverjetno zaostale", s. 218; itd.). - Prav tako se kaže "ustvarjalnost" kot konceptualizacija, ki naj bi imela sintetski potencial za neko skupino fenomenov, v tekstu premalo razdelana, da bi bila prepričljiva. Ustvarjalnost, ustvarjalci in stvaritve so v Makarovičevi obravnavi vse premalo vezani na vsakokratno ideacijo o tem, kaj ustvarjalnost je. Pri tem pač želimo poudariti, da je predstavnost o tem, kaj je ustvarjalnost, že sama na sebi kulturni fenomen. Vsekakor pa je avtorju treba izreči tudi priznanje: gibanje med ideološko zavarovanim in analitsko relevantnim je slejkoprej past, ki preži na vsakega raziskovalca in mu določa organizacijo perspektive; obravnava tako spolzke problematike, kot je vrednotenje ustvarjalnosti (kot avtor

uvodoma ugotavlja, vsekakor kvalitete, s katero koristno operira vsaj psihologija), je domiseln poskus.

Zdravko Mlinar je avtor kar štirih prispevkov z bolj ali manj enotno problematiko, po vrsti: *Evropske preokupacije in družbeno-prostorsko prestrukturiranje*; *Razširjanje povezovanja in sploščanje hierarhije*; *Nacionalno in regionalno osamosvajanje in (raz-)druževanje*; *Osamosvajanje na lokalni, (sub)lokalni in individualni ravni*. Predstavljeni so v okviru tretje tematske celote z naslovom *Osamosvajanje akterjev v procesu teritorialne dehierarhizacije*. Že v prvem prispevku avtor poudari izhodišča in motive, ki jih razgrinja že v Uvodu: da so preiskovanja na temo sprememb oz. procesov povezovanja in osamosvajanja "nove Evrope" v družboslovni literaturi vse preveč razložena v smislu v sebi zaključenih samostojnih tem in ad hoc obravnav in da so premalo razdelana z vidika družbeno-prostorske razvojne dinamike (š. 1-3; 62). Tako obravnava že v Uvodu označi za nepregledno in opozori na vse manj obvladljivo dejansko družbeno kompleksnost (s. 1; gl. komentar zgoraj). V drugem prispevku po vrsti podaja svoja videnja in sistematizacijo "fragmentarih" spoznanj novejših družboslovnih preučevanj in praktičnega izkustva, ki zadevajo dehierarhizacijo v evropskem prostoru (s. 76). Za to besedilo je značilna ugotovitev, da se s povečevanjem dostopnosti v prostoru zmanjšujeta potreba in možnost posredstev, kar je ilustriровано na primeru nekaterih subnacionalnih akterjev, ki neposredno vstopajo v nadnacionalne povezave (omrežja) na evropski ravni, brez posredovanja države (prim. s. 87). Odlika besedila je poskus posplošitve oz. sistematizacije, kot pravi avtor, "številnih fragmentarnih izkustvenih spoznanj iz sedanjosti in preteklosti" (s. 80) v štiri značilne modele teritorialne dehierarhizacije (kot večravske soudeležbe pri oblasti; kot preskoka vmesnih ravni; kot tangencialne koalicije; in kot "izhod" iz periferije - disociacija; prim. s. 80). Tretje besedilo, *Nacionalno in regionalno osamosvajanje in (raz-)druževanje*, je analiza dveh tematik. Najprej se avtor osredini na pojasnjevanje evolucije teritorialne organizacije na Slovenskem, nato pa napelje na analizo, ki razkriva prehajanje politike moči k medsebojnemu prežemanju v evropskem prostoru. Pri tem velja še posebej izpostaviti avtorjevo razmišljanje, da je lahko taka evolucionistična analiza teritorialne organizacije družbe podlaga za pojasnjevanje, kdaj in zakaj osamosvajanje (malih) narodov oz. podsistemov vodi do oboroženih spopadov. Njegova spekulacija je namreč ta, da se nasprotje med težnjami k prevladi in težnjami k avtomatizaciji (pod)sistemov intenzivira v obliki frontalnih (oboroženih) spopadov predvsem tedaj, ko gre za "nizko stopnjo" "penetracije diferenciacije v substrukture" (prim. š. 118-122). V četrtem prispevku avtor razkriva, kako se kljub razlikam med "razvitimi" državami prepozna splošna težnja, da se z razširjanjem nadnacionalnega in globalnega povezovanja krepi tudi samostojnost lokalnih, sublokalnih in individualnih akterjev. Vendar avtor kljub taki ugotovitvi opozarja, da je v "doglednem času treba še zmeraj računati na močno lokalno in nacionalno identifikacijo" (s. 130).

Zadnjo tematsko celoto z naslovom *Razvojne perspektive: presejanje logike zero sum in njen povratek* Zdravko Mlinar zaključa z enako naslovljenim besedilom. V njem najprej nakaže, kako bi lahko s konceptom "zero sum game" ("igra z ničelno vsoto"; npr. med razredi, med posameznikom in družbo) retrospektivno

pojasnili razpad druge Jugoslavije. Nato pa skicira tri vidike preseganja te logike v naslednje podmene: 1. da je dediščina vnaprejšnjih danosti zmeraj manj okvir omejevanja avtonomije, hkrati pa predstavlja vedno bolj fond mnogoterih razvrstnosti, ki povečuje razpon možne izbire; 2. da gre za preseganje teritorialne izključnosti, s čimer naj bi bila izključena tudi možnost dominacije in podrejanja; 3. da se hierarhična razsežnost teritorialne organizacije spreminja tako, da jo nadomeščajo kooperativni in kompetitivni odnosi (prim. s. 356). Vendar nas avtor na koncu opozarja na "meje rasti", ki vsaj z ekološkega vidika vse bolj zahtevajo omejevanje samostojnosti in kažejo na to, da se "prikazani trendi ne bodo preprosto linearno podaljševali v prihodnost" (s. 356). Mogoče prav ta tekst v celoti razgrinja avtorjevo uvodno opombo, po kateri teksti v pričujočem zborniku prej "nakazujejo teoretsko in tematsko širino problematike, ki jo je mogoče poenoteno pojasnjevati, kot pa da bi kvantitativno preverjali odvisnost med izbranimi spremenljivkami" (s. 1). Verjetno ni naključje, da je to besedilo nekako zaključno v zborniku, saj se je avtor in urednik skozi vse svoje prinesene tekste ukvarjal s presojo prav tovrstnih odnosov.

Še kratka sumarna ocena: v celoti zelo interesantno in močno aktualno branje, ki je smiselno in koherentno urejeno.